

LECTIO PRAECURSORIA

Pete Pesonen

Tehdastyöläisten firabelitöiden muistitietohistoria

Ei se mun mielest oo millään taval arkaluontonen, ei henkilökohtasesti. Ja niinku mä sanoin, tuol oli kaikennäköst romuu ja tavaraa, et siel tehtiin enempi ja vähempi firabelia. En mä tierä, en mä oo siin kokenu mittään arkaluontosta siin hommas, paitsi nyt henkilökohtasii hommii on, mut tota, en mä ossaa tohon sanoo, et mitä siin niin olis arkaluontosta. Onks se jollekin tullu arkaluontoseks, vai onk meikäläinen sit niin pinttyny muuten?

Näin turkulainen dieselmoottoritehtaalla työskennellyt haastateltava vastasi kysymykseen, onko firabelityöt arkaluontoinen aihe. Lainauksessa käy ilmi tutkijahaastattelijan ja haastateltavan näkökulmien ero, joka kuvastaa yleisemmin tehdastyön ulkopuolisen suuren yleisön ja tehdastyön sekä siihen liittyvän kulttuurin tuntevien työntekijöiden erilaisia näkökulmia. Väitöstutkimukseni avaa työntekijöiden firabelitöihin liittyvän historiatiedon muodostumista haastattelijan sekä haastateltavan yhteistyönä ja esittää niihin liittyvän tehdaskulttuurin suurelle yleisölle.

Firabelitöillä tarkoitan työntekijöiden työpaikalla, työnantajan välineillä sekä materiaaleista ja useimmiten työajalla, omaksi hyödykseen tekemiä esineitä, joita tehtiin pääsääntöisesti ilman lupaa. Termi *firabeli* on tehdasslangissa yleisesti tunnettu, vaikkakin joillain paikkakunnilla puhutaan kansanomaisemmin viraapeleista. Muita yleisesti käytettyjä nimityksiä on soteva, sotevantyö, satavitonen ja ”omat työt.” Teollisuuden ulkopuolella firabelit on tulkittu työpaikalta näpistämiseksi, mutta lattiatason todellisuus ja työntekijöiden kokemukset ovat poikenneet teollisuuden virallisista säännöksistä.

Historiallisesti ilmiön juuret ovat kartanotaloudessa, jossa palkanmaksu suoritettiin pääosin hyödykkeillä ja oikeudella käyttäen kartanonomistajan omistamia maita, toisin sanoen omistaja takasi työväestölle vähintään välttämättömät elinolosuhteet. Kartanotalouden perinteet ja käytänteet säilyivät varhaisessa teollisuudessa, jossa kartanonomistajan paikkaa vastasi tehtaan patruuna.

Firabelit sekä niihin liittyvät tavat ja normit työpaikoilla on yllättävän monitahoinen ilmiö. Pinnallisesti ajateltuna firabelityöt näyttävät tehdastyöntekijöiden normeja rikkovana ja usein yksipuolisesti kiellettyinä sekä moraalisesti tuomittavana toimintana. Tutkijan näkökulmasta ilmiön voi paikantaa marxilaisen historiakäsityksen ja yhteiskuntakritiikin keskiöön, sillä firabelien kannalta on olennaista tuotantovälineiden eli toisin sanoen työvälineiden ja materiaalien omistajuus.

Tutkimukseni näkökulma firabelitöihin on teollisuuden duunaritason arjen historian näkökulma. Tarkastelen työelämän toimijoiden välisiä suhteita lattiatasolla ja näkökulman keskiössä ovat työntekijät. Mikä on firabelitöiden merkitys työntekijöille ja työväen historialle?

Kuva 1. Väittelijä Pete Pesonen. Kuva: Niina Ilola.

luvun alkupuolella ja puolivälissä oli käytännöllinen ja niiden tekemistä perusteltiin hyödyn näkökulmasta.

Elintason nousu, vapaa-ajan lisääntyminen ja kulutusyhteiskunnan juurtuminen ilmenee firabelitöiden aiheiden muuntumisessa 1900-luvun jälkipuoliskolla, jolloin firabeleina tehtiin erilaisia mökkitarvikkeita laitureista saunankiukaisiin ja savustuspönttöihin. Aikakauden lopulla firabeleissa korostui itsetekemisen kulttuuri ja käsityötaitojen ilmaiseminen.

Materiaalisesta näkökulmasta ilmiö on muuttunut 1900-luvun aikana käytännön hyödyllisyydestä taiteellisempaan itsensä toteuttamiseen ja oman ammattitaidon ilmentämiseen. Firabelitöiden materiaalsen pinnan alta on kuitenkin tavoitettavissa enemmän tulkinnan varainen aineeton merkitys. Firabelitöiden aineeton merkitys avautuu haastateltavien firabelitöitä käsittelevissä muistoissa, jotka avaavat mielenkiintoisia kurkistusaukkoja teollisen työn lattiatason työpaikkakulttuuriin, ja sen toimijoiden – työläisten ja työnjohtajien – keskinäisiin suhteisiin. Työpaikkakulttuuri koostuu työpaikan sosiaalisen pelin kirjoittamattomista säännöistä, joihin firabeleihin liittyvät käytänteet ja normit kuuluvat. Työntekijät omaksuvat ne vanhemmilta työntekijöiltä ja ajan myötä välittävät niitä eteenpäin uudelle nuoremmalle työntekijäpolvelle.

Firabelitöiden aineettomaan perintöön kuuluu olennaisesti työntekijöiden itsenäisyyden, autonomisuuden korostuminen. Se ilmenee esimerkiksi siinä, miten työnjohto pyrki kontrolloimaan työntekijöiden luvattomia firabelitöitä luomalla erinäisiä lupajärjestelmiä sekä sääntöjä niiden

Tutkimusaineistoni koostuu pääosin haastatteluista ja teollisuuslaitosten henkilöstöä käsittelevästä arkistomateriaalista.

Firabelitöiden käytännön merkitys korostuu niiden tekijöiden haastatteluiden perusteella. Tutkimukseni historiallinen konteksti, aikajana, kattaa toisen maailmansodan jälkeisen jälleenrakennuskauden jatkuen yhteiskunnallisen rakennemuutokseen aikaan ja modernin kulutusyhteiskunnan juurtumiseen. Ajallisesti rajattuna vuodesta 1945 vuoteen 1990.

Haastateltavat perustelevat firabelitöiden tekemistä tarpeella, mikä on täysin ymmärrettävä motiivi sodan jälkeisenä niukkuuden aikana, jolloin tavaroita, raaka-aineita ja palkkoja säännösteltiin aina vuoteen 1956 asti. Puute ja niukkuus johti myös firabelitöiden tekemisen suosion kasvuun. Firabeleina tehtiin kattiloita, muita keittiövälineitä ja huonekaluja. Säännöstelyn päättyminen ei lopettanut tarve-esineiden tekoa, sillä niitä oli vähän saatavilla ja ne olivat kalliita. Haastatteluaineiston perusteella firabelitöiden merkitys työntekijöille varsinkin 1900-

rajoittamiseksi, ja ohjaamaan näin työntekijöiden firabelit työnjohdon kontrollin piiriin. Työntekijät omaksuivat ainakin näennäisesti luvalliset tavat tehdä firabeleja, mutta haastatteluaineistossa he korostavat usein kiertäneensä tai soveltaneensa työnjohdon firabelitöille määrittelemiä sääntöjä omaksi edukseen. Näin toimittiin esimerkiksi tekemällä firabeleja enemmän kuin oli sovittu, ottamalla materiaaleja luvottomasti tai tekemällä firabeleja itse määrittämällään ajalla, toisin sanoen salaa työajalla.

Työnjohtajat, joiden tehtävänä oli lattiatason työntekijöiden valvonta työnantajien määrittelemillä ehdoilla, katsoivat työntekijöiden omapäisyyttä läpi sormien, kunhan työntekijät eivät rikkoneet tehdaskulttuurin kirjoittamattomia sääntöjä. Tehdaskulttuurin kirjoittamattomien sääntöjen mukaan firabelien tekemisessä työntekijän tuli pitäytyä kohtuullisuudessa. Firabelitöitä sai tehdä työajallakin, kunhan varsinaiset työt oli hoidettu. Koko työyhteisö valvoi kirjoittamattomien sääntöjen noudattamista. Ilmiölle on tyypillistä työntekijöiden omapäisyys, joka näyttäytyy teollisen kurin, tilan ja ajanhallinnan kiertämisenä.

Firabelitöiden aineettomaan perintöön kuuluu autonomisuuden ohella työntekijäkollektiivin yhteisöllisyyden korostuminen. Yhteisöllisyys ilmenee työntekijäkollektiivia yhteen sitovana liimana. Firabeleja tehtiin usein työtovereille, perheenjäsenille ja ystäville. Niiden tekeminen myyntiin oli ehdottomasti kiellettyä ja työnantajan lisäksi työntekijäkollektiivi rinnasti sen työpaikalta varastamiseen. Rahatalouteen perustuvan myynnin sijaan firabelien vaihdanta perustui vaihtotalouteen, jossa rahan sijaan vaihdonvälineenä toimi palvelukset tai tavara, kuten alkoholi tai kahvien tarjoaminen. Vaihdot ovat suurpiirteisiä, enemmänkin vaihdossa mukana olevia henkilöitä sitouttavia. Yhteisöllisyydestä

Kuva 2. Kuva väitöstilaisuudesta. Vasemmalta lukien vastaväittäjä professori Sakari Saaritsa, kustos professori Kirsi Vainio-Korhonen ja väittelijä Pete Pesonen. Kuva: Mikko Kosunen.

kertoo myös haastateltavien kerronnassa usein toistuva narratiivi firabelien tekemisestä sarjatuotantona kaikille työyhteisön jäsenille.

Haastatteluaineistossa yksi useimmin mainituista firabelitöiden aiheista on pontikkapannut. Niiden tekeminen vaati korkealaatuisten materiaalien lisäksi työntekijältä tarkkuutta ja ammattitaitoa, mikä rajaa niiden tekijät vain kaikista taitavimpiin työntekijöihin. Tämän vuoksi pontikkapannut firabelitöiden aiheena on erinomainen esimerkki firabelien merkityksestä työntekijöille. Niiden valmistustapa vaatii korkeinta ammattitaitoa, josta työntekijät ovat kollektiivisesti ylpeitä, ja toisaalta pontikkakertomukset korostavat kertojien itsenäisyyttä ja omavaltaisuutta kahdella tapaa:

Ensinnäkin suhteessa omaan työhönsä ja sen määrittelemiseen, ja toiseksi työntekijä toimi omavaltaisesti suhteessa valtiovaltaan, joka oli määritellyt kotipolton laittomaksi.

Ylpeys omasta ja kollegoiden ammattitaidosta on tulkittavissa lähes jokaisen haastateltavan kerronnasta. Se ilmenee työntekijöiden kunnioituksena omaan ja työyhteisön ammattitaitoon sekä perinteisiin, joissa yhdistyvät työläisten kädentaidot ja työyhteisöltä omaksutut käsityöperinteen hienoudet.

Firabelitöihin liittyvä ylpeys ja kunnioitus näyttäytyy myös koko yhteisön tavassa nostaa firabelityöt työntekijöiden ammattitaidon ilmentymäksi. Tästä kertovat firabelitöiden käyttö työntekijäyhteisön sisäisinä lahjoina, joita annettiin työntekijöille heidän suurimpina merkkipäivinä ja eläkkeelle jäädessä. Firabelitöitä tehtiin myös yrityksen johdon toiveesta liikelahjoiksi. Haastateltavien tulkinnan mukaan johtoasemassa olleiden henkilöiden teettämät työt eivät kuitenkaan olleet oikeita firabelitöitä, vaikka niiden alkuperäinen idea tai prototyyppi olisikin ollut firabeli. Silti firabelitöiden teettäminen liikelahjoiksi osoittaa myös työnantajan arvostaneen firabeleja työntekijöiden ammattitaidon korkeimpana huippuna, jossa heidän taitonsa tiivistyi niin, että ne nostettiin organisaation käyntikortiksi asti. Näin kertojien esittämä narratiivi firabelitöistä korkeatasoisimpana työnä saa vahvistuksen. Tässä ilmeneekin olennainen firabelitöihin liittyvä ristiriita: osa firabeleista on juuri työntekijöiden mestaritöitä, joista koko yritys, työporukka tai ammattiosasto on valmis ottamaan kunnian itselleen, kuten yritys-, työporukka- ja ammattiyhdistyslajhojen ollessa kyseessä.

Firabelitöiden merkitys työntekijöiden autonomisuuden, yhteisöllisyyden ja ammattiyllpeyden tuottajana ja ylläpitäjänä selittää osaltaan, miksi niiden tekemisestä ei rangaistu työntekijöitä, vaikka ne olivat kiellettyjä, ja miksi työnjohto katsoi niiden tekemistä läpi sormien. Työnantajan näkökulmasta on kannattavampaa venyttää sääntöjä työntekijöiden eduksi taloudellisesti vähäpätöisessä, mutta työntekijöiden autonomisuuden ja yhteisöllisyyden kokemisen kannalta merkityksellisessä asiassa. Omapäisen toiminnan salliminen paransi työnjohtajien suhteita työntekijöihin tehdasympäristön tiiviissä jokapäiväisessä kanssakäymisessä. Työnjohtajien ja työntekijöiden toimiva yhteistyö vaikutti positiivisesti tehtaan yhteishenkeen, mikä puolestaan saattoi näkyä tuotantoketjun tehokkuutena.

Firabeleihin liittyy siis paljon enemmän kuin niiden näkyvä käytännön hyöty: ne kietoutuvat syvälle työpaikkakulttuuriin, joka tuottaa ja ylläpitää työntekijöiden yhteisöllisyyttä, autonomiaa ja ammattiyllpeyttä. Firabelitöiden salliminen – tai vähintään niiden tekemisen hyväksyminen – kuvastaa tehdasympäristön hienovaraista tasapainoa sääntöjen, käytäntöjen ja kirjoittamattomien sääntöjen välillä. Tämä tasapaino mahdollisti sen, että työntekijöiden itsenäisyyden ja yhteisöllisyyden kokemus säilyivät, vaikka toiminta olikin muodollisesti kiellettyä. Tämän yhteisymmärryksen ansiosta oli mahdollista luoda sellainen työilmapiiri, jossa myös työntekijöiden tarpeet ja odotukset huomioitiin.

Tämä tutkimus muistuttaa meitä siitä, kuinka tärkeää on rakentaa työelämää yhteisymmärryksen ja yhteistyön varaan. Työpaikkakulttuuri, jossa työntekijöiden tarpeet, ideat ja luovuus saavat tilaa, on tuottavuuden lisäksi myös yhteisöllisyyden ja ammattiyllpeyden lähde.

FM Pete Pesosen historian alan väitöskirja ”Tehdastyöläisten firabelitöiden muistitietohistoria” tarkastettiin julkisesti Turun yliopiston humanistisessa tiedekunnassa 14.12.2024. Vastaväittäjänä toimi Sakari Saaritsa (Helsingin yliopisto) ja kustoksena professori Kirsi Vainio-Korhonen (Turun yliopisto).

Väitöskirja on luettavissa sähköisesti osoitteessa <https://helda.helsinki.fi/items/5a99240e-99a5-4c8b-9c1e-1fd93e0c2638>